

Διάλεξη της Μαριάννα Κορομηλά στο Εθνολογικό Μουσείο Θράκης-Αγγέλα Γιαννακίδου,
Αλεξανδρούπολη, 22 Οκτωβρίου 2011

Το Βυζάντιο, το Ελλαδικό Κράτος και εμείς

Τον Οκτώβριο του 1912, τρεις ημέρες μετά την είσοδο του ελληνικού στρατού στην Θεσσαλονίκη, ο βυζαντινολόγος Αδαμάντιος Αδαμαντίου (ένας από τους πρωτοπόρους των Βυζαντινών Σπουδών στην Ελλάδα) ζητούσε από την Κυβέρνηση Βενιζέλου την ίδρυση Βυζαντινού Μουσείου στην αλλοτινή μεγαλούπολη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. **Ογδόντα δύο χρόνια αργότερα**, τον Σεπτέμβριο του 1994, με την ευκαιρία της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, ο Έλληνας πρωθυπουργός εγκαινίαζε την πρώτη αίθουσα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού στην συμπρωτεύουσα. Οι υπόλοιποι χώροι παραδόθηκαν σταδιακά ως το 1997.

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ήταν μόλις το δεύτερο βυζαντινό μουσείο της Ελλάδας. Μέχρι το 1994 (και ζητώ συγγνώμη για την παράθεση χρονολογιών και αριθμών, αλλά πιστεύω ότι είναι αδιαμφισβήτητα στοιχεία που δείχνουν ανάγλυφη την εικόνα), μέχρι το 1994, λοιπόν, στην Ελλάδα υπήρχαν 78 αρχαιολογικά μουσεία του ΥΠΠΟΑ και ένα (1) βυζαντινό. Το ποσοστό είναι: 1,29% για το Βυζάντιο – έναντι 98,31% για την Αρχαιότητα και την Προϊστορία.

Θεωρώ ότι αυτό το μέγεθος αποκαλύπτει την πραγματική σχέση του ελληνικού κράτους (και της ελληνικής κοινωνίας) με το βυζαντινό παρελθόν –έστω κι αν, μετά το 1994, αυξήθηκαν τα βυζαντινά μουσεία, οι εκδόσεις με βυζαντινά θέματα και το ενδιαφέρον μας για αυτό το άγνωστο και τόσο οικτρά παρεξηγημένο Βυζάντιο. Αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στα σχολικά βιβλία για να πιστοποιήσει την παχυλή αμάθεια, την εθνική απέχθεια, τις πολλαπλές διαστρεβλώσεις και, στην καλύτερη περίπτωση, την αμηχανία, που διακατέχει ακόμα την επίσημη παιδεία για την σχέση της Ελλάδας με το βυζαντινό παρελθόν της.

Πριν βουτήξουμε στα ιδεολογικά βάθη του οθωνικού Βασιλείου, για να ανιχνεύσουμε τη ρίζα του **αντιβυζαντινού συνδρόμου**, θέλω να επισημάνω ότι αυτό το μοναδικό, μέχρι το 1994, Βυζαντινό Μουσείο (που ιδρύθηκε στην Αθήνα –και όχι στη Θεσσαλονίκη– το 1930) ονομάστηκε «Βυζαντινόν και Χριστιανικόν Μουσείον». Σαν να ήθελαν να δικαιολογήσουν την ύπαρξή του, προβάλλοντας τον χριστιανικό χαρακτήρα του. Αλλά δεν ήταν ούτε καν αυτό. Η ονομασία του Μουσείου εξέφραζε απόλυτα την κυρίαρχη αντίληψη όσων ένιωθαν σεβασμό για το Βυζάντιο. Το νέο Μουσείο έπρεπε να έχει ως κύριο άξονα τον Χριστιανισμό (να είναι, δηλαδή, ένα μουσείο προβολής της εκκλησιαστικής τέχνης και ιστορίας). Εξάλλου, ο πρώτος διευθυντής του Μουσείου (ο Γεώργιος Σωτηρίου) δεν ήταν βυζαντινολόγος ούτε καν ιστορικός ή αρχαιολόγος, αλλά θεολόγος. Αφού, λοιπόν, η Ελλάδα χρειάστηκε έναν αιώνα για να αποκτήσει ένα Βυζαντινό Μουσείο, το παρέδωσε στα χέρια ενός πολύ μορφωμένου ανθρώπου, του Σωτηρίου, ο οποίος όμως προερχόταν από έναν κλάδο άσχετο με την ιστορική επιστήμη.

Η σύγχυση ανάμεσα στην θεολογία και την βυζαντινολογία – ή, για να το πω πιο ωμά: η οικειοποίηση της βυζαντινής παράδοσης από τους θεολογικούς κι εκκλησιαστικούς κύκλους– μάς απομάκρυνε ακόμα πιο πολύ από αυτό καθαυτό το Βυζάντιο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων διαστρεβλώσεων, την κατασκευή νέων ιδεολογημάτων και την βαθύτερη διάσταση της ελληνικής κοινωνίας σε οπισθοδρομικούς «φίλους» και προοδευτικούς «εχθρούς» του Βυζαντίου. Και οι δύο πλευρές προσπάθησαν να καθιερώσουν τη δική τους εικόνα, την δική τους *αλήθεια* για το Βυζάντιο. Μέσα σε αυτές τις δύο καθιερωμένες πλέον «αλήθειες», με αρκετές επεξεργασίες που προστέθηκαν έκτοτε, κινούνται και οι δικές μας απόψεις για όλο αυτό το θέμα.

Ανάμεσα σε αυτά τα δύο στρατόπεδα, υπάρχουν άλλα δύο τμήματα της ελληνικής κοινωνίας. Αφενός η μικρή ομάδα των επιστημόνων –που, δυστυχώς, για πολλούς λόγους, δεν έχει καταφέρει να συνδεθεί με την κοινωνία (τουλάχιστον, μέχρι πρόσφατα). Αφετέρου, η μεγάλη και ακαθόριστη ομάδα των *άσχετων*. Αυτών που γενικά δεν ενδιαφέρονται, δεν διαβάζουν, δεν ασχολούνται, δεν σκέπτονται. Είναι η μεγάλη μάζα των «βαθεία νυχτωμένων». Πολλοί όμως από αυτούς, επιτρέπουν στον εαυτό τους να εκφράζεται με την άνεση και την αυθάδεια του αμαθούς ή (ακόμα χειρότερα) του ημιμαθούς.

Για να διασκεδάσουμε, θα σας διαβάσω δύο αποσπάσματα από ένα άρθρο δημοσιευμένο σε περιοδικό μεγάλης κυκλοφορίας. Το υπογράφουν δύο κυρίες (η Τζίνα Πιτσούλη και η Λιάνα Αλεξανδρή) στο περιοδικό *Ένα* (που δεν κυκλοφορεί πια), αλλά το διάλεξα από την πλουσιότετη συλλογή μου επειδή η ημερομηνία έκδοσης είναι 23 Οκτωβρίου του 1986. Σαν αύριο, δηλαδή, πριν από ακριβώς 25 χρόνια. Ακόμα δεν είχε αρχίσει η μόδα του «σπα», της σάουνας του χαμάμ και των λοιπών σχετικών. Οι δύο κυρίες γράφουν ένα πολυσέλιδο άρθρο με τίτλο «Χαμάμ» και υπότιτλο «Ατμοί και αρώματα από την Ανατολή». Δίπλα, ο υπέρτιτλος εξηγεί: «Οι Ρωμαίοι το παρέδωσαν στους Άραβες με το όνομα ‘θέρμαι’. Εκείνοι το μετονόμασαν χαμάμ και το διατήρησαν μέσα στο χρόνο. Τώρα, η Δύση το ανακαλύπτει ξανά ως ‘ατμόλουτρο’». Μέσα στο άρθρο μας λένε ότι: «Τα χαμάμ στη Θεσσαλονίκη ήταν μια παλιά συνήθεια για τον μουσουλμανικό πληθυσμό της πόλης κι αργότερα, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, για τους Έλληνες πρόσφυγες. Οι Μακεδόνες όμως δεν υιοθέτησαν ποτέ αυτή τη συνήθεια» !!!!! Δεν θα σας διαβάσω άλλους μαργαρίτες. Για τις κυρίες, τα χαμάμ της Θεσσαλονίκης ήτανε «μουσουλμανικά» κι όχι οθωμανικά. Αλλά το παρακάτω απόσπασμα δίνει την πλήρη σύγχυση των κυριών, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη. Ακούστε: «Αλλά και στο Βυζάντιο είχαμε χαμάμ στη Θεσσαλονίκη. Υπάρχει μνεία για τα βυζαντινά λουτρά στην Άνω Πόλη» («μνεία» προφανώς εννοούν ότι βρέθηκε ένα βυζαντινό λουτρό –αυτό, βέβαια, δεν λέγεται μνεία). Αλλά η συνέχεια είναι πολύ χειρότερη: «Υπάρχει μνεία (λοιπόν) για τα βυζαντινά λουτρά στην Άνω Πόλη, ακριβή αντίγραφα των τουρκικών χαμάμ – ενώ είναι βέβαιο ότι λουτρά με ατμούς χρησιμοποιούσαν και οι Ρωμαίοι και οι αρχαίοι Έλληνες». Όλα τακτοποιημένα σε ένα πλήρες ιστορικό χάος. Τα βυζαντινά λουτρά είναι ακριβή αντίγραφα των τουρκικών χαμάμ, μας διαβεβαιώνουν οι δύο δημοσιογράφοι σε αυτό το μνημείο της ενημέρωσης. Αυτές οι κυρίες ανήκουν στην πολυπληθή ομάδα των *άσχετων*, που κατάπιαν τα σχολικά διδάγματα σαν ρετινόλαδο –και τα αναμασούν, τα ανακυκλώνουν, τα διανθίζουν, τα διαδίδουν, για να τα μηρυκάσουν και οι νεότερες γενιές.

Εφόσον η επίσημη άποψη της πολιτείας μέχρι το 1994 εκφραζόταν με το ένα και μοναδικό Βυζαντινό Μουσείο, θα ήθελα να επιστρέψουμε για λίγο εκεί. Γιατί ακόμα κι αυτό το μοναδικό μουσείο οφείλει την ίδρυσή του σε δύο συγκυριακούς παράγοντες που λειτούργησαν πειστικά για να επιβληθούν στην πολιτική βούληση του κράτους. Ο πρώτος παράγοντας είναι η πρωτοβουλία επτά Αθηναίων, που ίδρυσαν την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία το 1884, θέλοντας να προφυλάξουν τα χριστιανικά μνημεία της Αθήνας από την καταστροφική μανία των αρχών και των ιδιωτών. Επισημαίνω και πάλι ότι οι ιδρυτές της Εταιρείας την ονόμασαν Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (ΧΑΕ) και όχι Βυζαντινή Αρχαιολογική ή Μεσαιωνική Αρχαιολογική.

Να σας πω ότι μέχρι την ίδρυση της ΧΑΕ, είχαν κατεδαφιστεί 92 βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες στην Αθήνα. Η εξαφάνιση του μεσαιωνικού παρελθόντος της πρωτεύουσας του Ελληνικού Βασιλείου ήταν συστηματική και διήρκεσε πολλές δεκαετίες. Περιελάμβανε (εκτός από την κατεδάφιση των 92 εκκλησιών): την κατεδάφιση όλων των ενοχλητικών κτισμάτων πάνω στην Ακρόπολη: το τζαμί μέσα στον Παρθενώνα και όλα τα τουρκικά κτίσματα στην κορυφή του βράχου, αλλά και του περίφημου «κουλά» ή «γουλά», όπως ονόμαζαν τον φράγκικο πύργο δίπλα στα Προπύλαια, καθώς και διάφορες «ταπεινές» βυζαντινές κατασκευές. Αλλά και δεκάδες αρχοντόσπιτα, μεταξύ των οποίων το σπιτικό του Χαλκοκονδύλη. (Θυμάμαι τώρα το ξύλινο κονάκι στην Αλεξανδρούπολη, που κατεδαφίστηκε επί Χούντας, αν δεν κάνω λάθος.)

Η απογύμνωση της Αθήνας, για να υπηρετήσει την εικόνα της αμόλυντης αρχαιότητας, περιελάμβανε επίσης εκατοντάδες **αποξέσεις**. Οι αποξέσεις αυτές ήταν δύο ειδών: αφενός ο «καθαρισμός» των τοιχογραφιών από τους τοίχους των λιγοστών εκκλησιών που δεν είχαν κατεδαφιστεί. Η γνωστότερη από αυτές είναι η Παναγία η Γοργοεπήκοος, ένα από τα πιο αγαπημένα εκκλησάκια των Αθηναίων, που βρίσκεται δίπλα στον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών. **Η νέα μητρόπολη** (επαρχιακού νεογοθτικού ρυθμού) πήρε την θέση του παλαιού μητροπολιτικού μεγάρου. Κατεδαφίστηκαν τα πάντα, ως εκ θαύματος διασώθηκε η Γοργοεπήκοος που ήταν το μητροπολιτικό παρεκκλήσι μέσα στον παλαιό περίβολο, και το 1842, άρχισε η οικοδόμηση. Πριν εγκαινιαστεί η μητρόπολη, το 1862, έξυσαν όλες τις βυζαντινές τοιχογραφίες της Γοργοεπικού και μετονόμασαν το θαυμάσιο αυτό εκκλησάκι σε Άγιο Ελευθέριο (είτε για να τιμήσουν την απελευθέρωση της Αθήνας είτε, όπως ισχυρίζονται μερικοί, για να γιορτάσουν την έξωση του Όθωνα).

Ο καθαρισμός, λοιπόν, των ελάχιστων πλέον βυζαντινών εκκλησιών από τις τοιχογραφίες τους ήταν το ένα είδος της απόξεσης. Η Αθήνα είχε «πλέον απαλλαγεί εκ της βαρβαρότητας» όπως διατυμπάνιζαν οι αρχαιολάτρες.

Ενώ στην **Κ/Πολη**, την ίδια εποχή, ο πεφωτισμένος σουλτάνος Αμπντούλμετσίντ Α΄ (Abdülmecid) ανέθετε στον ταλαντούχο Ελβετό αρχιτέκτονα Γκασπάρ Φοσσάτι το έργο της συντήρησης και ανακαίνισης της Αγίας Σοφίας, η οποία λειτουργούσε ως τζαμί από το 1453. Ο Γκασπάρ κάλεσε στην Πόλη τον αδελφό του Τζουζέπε και οι εργασίες άρχισαν το 1847. Οι αδελφοί Φοσσάτι αποκάλυψαν διάφορα ψηφιδωτά κάτω από τους ξεφτισμένους σοβάδες και κάλεσαν τον εκσυγχρονιστή σουλτάνο να τα δει. Ο Αμπντούλμετσίντ έμεινε έκθαμβος από την ομορφιά τους. Οι πρώτες σκέψεις ήταν να μείνουν τα ψηφιδωτά σε κοινή θέα. Αλλά, επειδή η ισλαμική θρησκεία είναι ανεικονική και η Αγία Σοφία ήταν

το κεντρικότερο και πιο σημαντικό τζαμί της πρωτεύουσας, ο σουλτάνος δεν τόλμησε να προκαλέσει τη μήνη του ιερατείου. «Κρύψτε τα» είπε. «Η θρησκεία μας τα απαγορεύει. Αλλά μην τα καταστρέψετε. Καλύψτε τα με τέτοιο τρόπο, ώστε να προφυλαχτούν. Ποιος ξέρει τι μπορεί να συμβεί στο μέλλον».

Μέχρι και την τελευταία στιγμή, ο σουλτάνος προσπάθησε να αφήσει ακάλυπτα τουλάχιστον τα ψηφιδωτά που βρίσκονταν στον νάρθηκα και πάνω από την ΝΔ είσοδο (την ένθρονη Παναγία που δέχεται από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο το πρόπλασμα της Κ/Πόλεως και από τον Ιουστινιανό το πρόπλασμα της Αγίας Σοφίας, έργο που χρονολογείται πιθανώς γύρω στο 1000). Πίστευε ότι επειδή αυτές οι παραστάσεις βρίσκονταν έξω από τον χώρο προσευχής, δεν θα ενοχλούσαν. Αλλά το ιερατείο δεν επέτρεψε κάτι τέτοιο κι έτσι σκεπάστηκαν κι αυτά. Έμειναν μόνον τα ανεικονικά ψηφιδωτά, αυτές οι θαυμάσιες διακοσμήσεις σε χρυσό φόντο, που καλύπτουν τις καμαρωτές οροφές και τους θόλους. Οι φθορές που είχαν υποστεί ήταν εκτεταμένες. Οι επιδιορθώσεις δεν έγιναν με τον καλύτερο τρόπο, αλλά αυτό είναι ένα δευτερεύον θέμα. Το πρωτεύον είναι ότι το 1847-48 ο σουλτάνος έδωσε εντολή στους αρχιτέκτονες να διασώσουν τα βυζαντινά αγιογραφικά έργα –καλύπτοντάς τα–, μολονότι για τον Οθωμανό ηγεμόνα ήταν απαγορευμένα και για τους Ελβετούς αδελφούς Φοσσάτι αυτά τα έργα ήταν η εικονολατρική (ή και ειδωλολατρική) έκφραση της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας και του μεσαιωνικού αυταρχισμού.

Δυστυχώς, στην Αθήνα επικρατούσε άλλο κλίμα. Η εισαγωγή του βαυαρικού νεοκλασικισμού, μέσω των εκπροσώπων της μοναρχίας. Η εισαγωγή της ρομαντικής αρχαιολατρείας, μέσω του περιηγητικού κινήματος, αλλά και του φιλελληνισμού. Ο μακρινός απόηχος των ιδεών του ευρωπαϊκού και αγγλικού Διαφωτισμού, που μετέφεραν στην ελεύθερη Ελλάδα οι Φαναριώτες. Οι φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά και ο αυταρχισμός, που είχε επιστρέψει με νέα μορφή στη Γαλλία, και διακατείχε τα ευρωπαϊκά καθεστώτα, ήταν τα υλικά με τα οποία είχε χτιστεί το **κυρίαρχο ιδεολόγημα του ελλαδισμού**. Η έννοια «Ελλάς», που δηλώνει αυτοπροσδιορισμό (και είχε αποκτήσει σαφή γεωγραφικά όρια το 1832), έπρεπε να αποκτήσει ιστορική οντότητα. Το μεσαιωνικό παρελθόν ήταν βάρος και όνειδος. Έπρεπε να καθαριστεί από παντού ώστε να σβήσει και από την μνήμη του ΓΕΝΟΥΣ, το οποίο τώρα είχε ονομαστεί ΕΘΝΟΣ. Κάτω από αυτό το πρίσμα αντιμετωπίστηκαν και οι βυζαντινές τοιχογραφίες της Αθήνας, από Έλληνες και ξένους επιστήμονες. Όχι από όλους. Υπήρξαν φωνές διαμαρτυρίας από Έλληνες και ξένους, αλλά δεν εισακούστηκαν.

Αυτή ήταν η πρώτη απόξεση. **Η άλλη**, οργανώθηκε πολύ αργότερα κι έγινε σε βάρος της μήτρας των μεσαιωνικών πηγών της Αθήνας. Σχεδόν όλες οι αρχαιότητες, ιδίως οι κίονες των αρχαίων ναών, έφεραν πρόχειρα σκαλισμένες επιγραφές (γκράφιτι), στις οποίες καταγράφονταν τα σημαντικότερα γεγονότα που είχαν συμβεί στην πόλη τα τελευταία 1.500 ή και 1.600 χρόνια. Οι αθηναιογράφοι, όπως ο ιστορικός Καμπούρογλου, αποκαλούν αυτά τα γκράφιτι «το λίθινο χρονικό της Αθήνας» γιατί πράγματι συνθέτουν την ιστορία της πόλης, όταν η ιστοριογραφία έπαψε να ασχολείται με το κλεινόν άστυ. Το **1882**, η Γενική Εφορεία Αρχαιοτήτων αποφάσισε, για λόγους αισθητικής, να καθαρίσει τα κλασικά μάρμαρα. Με αιχμηρά εργαλεία οι εργάτες έξυσαν τα ακιδογραφήματα και με σφουγγάρια

καθάρισαν τα υπολείμματα των πολύτιμων λίθινων χρονικών. Η Αθήνα είχε «πλέον απαλλαγεί και από αυτήν την βαρβαρότητα».

Επιστρέφω στην ΧΑΕ (Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία), που ιδρύθηκε, θυμίζω, το 1884 (δυο χρόνια, δηλαδή, μετά την απόξεση των λίθινων χρονικών). Μία από τις κυριότερες επιδιώξεις της ήταν: η συγκέντρωση βυζαντινών κειμηλίων και η στέγασή τους σε έναν κατάλληλο χώρο. Το 1910, με την αναδιάρθρωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, δημιουργήθηκε για πρώτη φορά η θέση Εφόρου Χριστιανικών Μνημείων, με πρώτο έφορο τον καθηγητή Αδαμάντιο Αδαμαντίου. Ο πρώτος νόμος για την ίδρυση Βυζαντινού Μουσείου στην Αθήνα (και όχι στη Θεσσαλονίκη, όπως είχε ζητήσει ο Αδαμαντίου) ψηφίστηκε το 1914.

Το Μουσείο που όλοι γνωρίζουμε (στο μέγαρο «Ιλίσσια» της δούκισσας της Πλακεντίας, στην λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας) εγκαινιάστηκε εντέλει τον Οκτώβριο 1930, υπό την πίεση του επικείμενου 3ου Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου που είχε αποφασιστεί να γίνει στην Αθήνα. Ήταν αδύνατον να γίνει Διεθνές Βυζαντινολογικό Συνέδριο και να μην υπάρχει Μουσείο. Έτσι, χάρη σε αυτή τη συγκυρία, η Ελλάδα απέκτησε το πρώτο της Βυζαντινό Μουσείο το 1930, δηλαδή έναν αιώνα μετά την ίδρυση του κράτους.

Στη διάρκεια αυτού του αιώνα, 1830-1930, είχαν συμβεί πολλά. Επιλέγω να θυμίσω μόνον μερικά από όσα συνηγορούσαν υπέρ της υιοθέτησης της βυζαντινής κληρονομιάς – αλλά εις ώτα μη ακουόντων. Πρώτα από όλα είχε κυκλοφορήσει το περίφημο βιβλίο του Φαλμεράγιερ, το οποίο συντάραξε την Ελλαδούλα της δεκαετίας του 1840. «Όχι οι σημερινοί Έλληνες δεν είναι απόγονοι των αρχαίων, γιατί η Ελλάδα είχε σλαβωθεί μετά την κάθοδο των Σλάβων». Εξοργισμένες οι κεφαλές του έθνους, αναγόρευσαν τον βυζαντινολόγο Φαλμεράγιερ σε υπ' αριθμόν ένα εχθρό και –αντί να σκύψουν πάνω στη μεσαιωνική Ιστορία του ελληνικού λαού– συνέχισαν να επεξεργάζονται την θεωρία της εκλεκτικής συγγένειας με τους αρχαίους προγόνους και να καθαρίζουν τα βυζαντινά και οθωμανικά κατάλοιπα.

Υπήρξαν όμως και λαμπρές εξαιρέσεις. Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος, που το 1851 εκδίδει τον πρώτο τόμο της τρίτομης *Κωνσταντινουπόλεως*, και διακηρύσσει ότι «η Βυζαντινή Ιστορία είναι μέρος αναπόσπαστο της Ελληνικής Ιστορίας». Τον ακολουθεί, την επόμενη χρονιά (1852), ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Κι ακολουθεί ο «εθνικός ιστοριογράφος», όπως έχει χαρακτηριστεί, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Του χρωστάμε την πρώτη μεγάλη σύνθεση της Ελληνικής Ιστορίας, ένα έργο θεμελιώδες που ήρθε να αποκαταστήσει την ιστορική συνέχεια –με όσες επιμέρους αντιρρήσεις μπορεί να έχει κανείς εκ των υστέρων. Το έργο του κυκλοφόρησε μεταξύ 1860 και 1876, αλλά είχε προηγηθεί μία συνοπτική Ιστορία που κυκλοφόρησε (εν είδη εγχειριδίου) τον Φεβρουάριο του 1853. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε αυτό το εγχειρίδιο ο Παπαρρηγόπουλος γράφει μία «εκκλαϊκευμένη» επιτομή της Ιστορίας που μπορεί να διαβαστεί από το ευρύ κοινό, αλλά και από μαθητές. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι διάφορες εφημερίδες και λόγια περιοδικά της εποχής επαινούν την τριανδρία ενώ αποκαλούν «συμμορία» ή «φατρία» τους ορκισμένους εχθρούς του Βυζαντίου, για τους οποίους θα μιλήσουμε αργότερα.

Να πούμε από τώρα, ότι αυτοί οι ορκισμένοι εχθροί είχαν πολλαπλασιαστεί. Γιατί πολλοί είχαν συνδέσει το Βυζάντιο με τον εκκλησιαστικό συντηρητισμό ή και σκοταδισμό, με την καταπίεση που ασκούσε ο κλήρος, καθώς και με την συνεργασία της Εκκλησίας με την οθωμανική εξουσία. Αλλά ακόμα και το αντιοθωμανικό κίνημα, που φούντωνε, έπαιρνε τη μορφή της πολεμικής εναντίον των πάσης φύσεως βασιλικών καθεστώτων κι έτσι το Βυζάντιο ήταν για αυτούς το κόκκινο πανί.

[Ας μην ξεχνάμε ότι κι εμείς, παρασυρμένοι από τα ίδια αισθήματα, αποδεχτήκαμε την αυθαίρετη αλλοίωση του «Νίκας τοις βασιλεύσι» με το «Νίκας τοις ευσεβέσι» – και θεωρούμε πολιτικά υπόλογο όποιον επιμένει στο αυθεντικό κείμενο και όχι στο λαϊκίστικο κι ανιστόρητο νεότερο.]

Στη διάρκεια της ίδιας εκείνης εκατονταετίας, είχε σχεδόν τριπλασιαστεί η εδαφική επικράτεια του κράτους. Η χώρα είχε βγει από τα στενά σύνορα της Παλαιάς Ελλάδος, αποκτώντας μερικά σημαντικά κέντρα της Βυζαντινής χιλιετίας. Στην κορυφή του καταλόγου: το Άγιον Όρος, η Θεσσαλονίκη, η Βέροια, η Άρτα, οι Σέρρες. Ακολουθεί μία σειρά από δευτερεύουσες πόλεις (Καστοριά, Δράμα, Διδυμότειχο) και πολλές ερειπωμένες πόλεις. Ενδεικτικά: η Νικόπολη στην Ήπειρο, η Αμφίπολη και οι Φίλιπποι στην Αν. Μακεδονία, η Αναστασιούπολις-Περιθεώριον στη λίμνη Βιστονίδα. Δεκάδες βυζαντινοί πύργοι, κάστρα, μοναστήρια και μοναστικά κέντρα, κι ανάμεσα στα άλλα: η Κοσμοσώτεια των Φερρών, το σημαντικότερο μνημείο της Κομνήνειας εποχής στην Ελλάδα. Για σκεφτείτε ότι ένα από τα ελάχιστα κοσμικά (δηλαδή μη εκκλησιαστικά) βυζαντινά κτίσματα που έχουν σωθεί ως τις ημέρες μας είναι ο Πύργος του Καντακουζηνού στο Πύθειο. Κι είναι περιττό να πω σε εσάς ποια είναι η τύχη αυτού του Πύργου. Πάντα λέω ότι αν ο Νομός Έβρου βρισκόταν στην Ιταλία, θα είχε αναδειχθεί σε παγκόσμιο κέντρο τουρισμού με επίκεντρο τα βυζαντινά του μνημεία.

Κι όταν πηγαίνω στην Ραβέννα, κι ακούω τους Ιταλούς επιστήμονες ή και τους ξεναγούς να μου λένε ότι το όνειρό τους είναι να επισκεφθούν την Θεσσαλονίκη για να δουν τα ψηφιδωτά, ψελλίζω διάφορες ευγένειες του τύπου «ναι, βεβαίως, να με ειδοποιήσετε», αλλά στην πραγματικότητα εννοώ «άσε καλύτερα, μείνε με την επιθυμία και τις επιστημονικές αναλύσεις στα βιβλία της βυζαντινής τέχνης και μην διανοηθείς να έρθεις». Ένα ζωντανό μουσείο βυζαντινών ψηφιδωτών θα μπορούσε να είναι η Θεσσαλονίκη. Μία περιήγηση που θα άρχιζε από τον 5ο αιώνα για να συνεχιστεί ως τον σπάνιο άγιο Σέργιο του 8ου αιώνα και τα μοναδικά μεσοβυζαντινά ψηφιδωτά στον τρούλο της Αγίας Σοφίας, και να καταλήξει στον Παλαιολόγιο 14ο αιώνα.

Αλήθεια, το Εθνολογικό Μουσείο Θράκης οργανώνει μία εκπαιδευτική εκδρομή στην Πόλη, την 28η Οκτωβρίου. Φαντάζομαι ότι το ερχόμενο Σάββατο ή Κυριακή θα ξεναγηθείτε στη Μονή της Χώρας. [Με την ευκαιρία, χαιρετίστε εκ μέρους μου και τη μοναχή Μελάνη, τη Μαρία των Μογγόλων, κόρη του αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου και αδελφή του Ανδρόνικου Β΄.] Τα περίφημα ψηφιδωτά της Χώρας χρονολογούνται στα 1316-1320 και είναι από τα τελευταία της βυζαντινής τέχνης. Εκατοντάδες χιλιάδες επισκέπτες υποδέχεται η Χώρα κάθε χρόνο. Κάνω μία φιλολογική ερώτηση. Ξέρετε πού υπάρχει ένα ψηφιδωτό σύνολο της ίδιας εποχής –και ανάλογης καλλιτεχνικής αξίας– στην ελλαδική επικράτεια;

Απαντώ: στους Αγίους Αποστόλους της Θεσσαλονίκης, κοντά στο δυτικό Τείχος, δηλαδή δυο βήματα από το Βαρδάρη. Αν έχετε ποτέ ακούσει το όνομα του μνημείου, θα είναι για εντελώς διαφορετικούς λόγους. Η περιοχή είναι μάλλον κακόφημη και κατοικείται από πάμπολλους οικονομικούς μετανάστες. Πολύ κοντά βρίσκεται κι ένα άλλο παλαιολόγιο μνημείο: η εντυπωσιακή και πανέμορφη Αγία Αικατερίνη. Αλλά ακόμα και η Παναγία των Χαλκέων, στο κέντρο της πόλης, έχει σπουδαίες τοιχογραφίες. Κανείς μας δεν τις έχει προσέξει, αφενός γιατί δεν έχουν καθαριστεί κι είναι μαύρες κι άραχλες, κι αφετέρου γιατί το εν γένει Βυζάντιο βρίσκεται έξω από τον χώρο της ελλαδικής μας συνείδησης.

Στη διάρκεια εκείνης της ίδιας εκατονταετίας (1830-1930), όπως την ορίσαμε για να φτάσουμε από την ίδρυση του κράτους έως την ίδρυση του πρώτου Βυζαντινού Μουσείου, η Ελλάδα είχε τριπλασιαστεί αλλά ο Ελληνισμός είχε ξεριζωθεί από τις εστίες του. Η εγκατάσταση των εκατοντάδων χιλιάδων **Προσφύγων** στη χώρα ήταν η τελευταία ευκαιρία της Ελλάδας να συμφιλωθεί με το παρελθόν της: το οθωμανικό, το βυζαντινό, το ρωμαϊκό και το ελληνιστικό. Κυρίως όμως με τη βιωμένη εμπειρία των τελευταίων 17 αιώνων, η οποία σχετιζόταν άμεσα με τον χριστιανικό βίο. Ο ελλαδισμός όμως είχε εδραιωθεί τόσο βαθιά, ώστε ήταν αδύνατον να εκμεταλλευτεί τους φορείς μίας μακρύτερης παράδοσης, για να κάνει την υπέρβαση. Αντίθετα. Εξανάγκασε τους Πρόσφυγες να ελλαδοποιηθούν για να επιβιώσουν.

Ακόμα και η Πηνελόπη Δέλτα, στην οποία οφείλουμε τη συναισθηματική μας εμπλοκή με το Βυζάντιο –άσχετα αν η ίδια το χρησιμοποίησε αποκλειστικά και μόνο για να στηρίξει τις ελληνικές θέσεις στο Μακεδονοθρακικό Ζήτημα–, δεν ολοκλήρωσε ποτέ το μυθιστόρημά της με θέμα τη βυζαντινή Μικρασία του 11ου αιώνα. Το εγκατέλειψε, γιατί η Ελλάδα είχε αποτύχει στη Μικρασία, οι Μικρασιάτες είχαν έρθει στην Ελλάδα κι έπρεπε να ξεχαστούν οι ανατολίτικες πατρίδες. Πάντως, τα βυζαντινά της μυθιστορήματα είχαν ήδη ταραξει τα νερά κι είχαν προσφέρει ένα σημαντικό εκπαιδευτικό έργο για τις γενιές του 1910-1960, καλύπτοντας (έστω και συναισθηματικά) το μεγάλο κενό της σχολικής παιδείας. Χωρίς την Δέλτα, εμείς οι Παλαιοελλαδίτες δεν θα είχαμε ποτέ ακούσει ούτε μία λέξη για την Αδριανούπολη, τα Βοδενά / που ονομάστηκαν Έδεσσα, τα μακεδονίτικα βουνά, τον χώρο πέρα από τον Πηνειό.

Η Μικρασιατική Καταστροφή ήταν και η κυριότερη αιτία που δημιουργήθηκε το κίνημα του επαναπροσδιορισμού της **ελληνικής ταυτότητας** της Γενιάς του '30 (1930). Αυτή η πολυσυζητημένη «ελληνικότητα», που στράφηκε αναπόφευκτα και προς το Βυζάντιο. Ναι. Τώρα πια, με έναν Κόντογλου στην Αθήνα, και με εκατοντάδες άλλες προσωπικότητες από τον προσφυγικό κόσμο, αλλά και από τις «Νέες Χώρες», και βεβαίως από την Κωνσταντινούπολη, ο πνευματικός κόσμος ξανασυναντούσε το Βυζάντιο. Οι σουρεαλιστές έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Ο *Μπολιβάρ* του Εγγονόπουλου περπατούσε στο Φανάρι και στην Καστοριά. Το περιοδικό *Τρίτο Μάτι* φιλοξενούσε άρθρα υψηλότατου ιδεολογικού προβληματισμού, με απόψεις ρηξικέλευθες. Το Άγιον Όρος έγινε προορισμός για πολλούς πνευματικούς ανθρώπους και ο μέγας Λεκορμπουζιέ, μελετούσε τον πλάγιο φωτισμό των οθωμανικών τζαμιών της Τουρκίας για να τον χρησιμοποιήσει στη δική του αρχιτεκτονική πρόταση. Ενώ ο Κεμάλ Ατατούρκ παρέδιδε την Αγία Σοφία στους Αμερικανούς βυζαντινολόγους για να αποκαλύψουν τα βυζαντινά ψηφιδωτά και να την κάνουν Μουσείο.

Είχαν γίνει πάρα πολλά σε αυτήν την εκατονταετία. Κι όμως το πρώτο Βυζαντινό Μουσείο της Ελλάδας ονομάστηκε «Βυζαντινόν και Χριστιανικόν Μουσείον» (σαν να ονομάζαμε δηλαδή κάποιο μουσείο με αρχαιότητες «Αρχαιολογικό και Ειδωλολατρικό Μουσείο»). Δεν θα επιχειρηματολογήσω πάνω στο θέμα. Σας αφήνω να το σκεφτείτε κι αν θέλετε το συζητάμε στο τέλος.

Οι συλλογές του Βυζαντινού Μουσείου εμπλουτίστηκαν με εκατοντάδες προσφυγικά κειμήλια. Αλλά πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, κι ενώ είχε ξεσπάσει ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος, η Κυβέρνηση είχε αποφασίσει να ασφαλίσει τους κινητούς βυζαντινούς θησαυρούς της Θεσσαλονίκης. Έτσι, μεταφέρθηκαν εκατοντάδες έργα από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα, κι όταν ιδρύθηκε το Βυζαντινό Μουσείο πολλά από αυτά αποτέλεσαν βασικά εκθέματα, ενώ άλλα καταχωνιάστηκαν στα υπόγεια. Όταν έφτασε, λοιπόν, η ευτυχισμένη εκείνη ώρα που θα αποκτούσε επιτέλους η Θεσσαλονίκη το Μουσείο της, οι Θεσσαλονικείς βυζαντινολόγοι ζήτησαν από το αθηναϊκό Μουσείο τα έργα που είχαν σταλεί για φύλαξη στην Αθήνα το 1916. Ο αγώνας που έκανε η Αθήνα για να μην επιστραφούν τα έργα, είναι μία πτυχή του αθηναϊκού κεντρισμού που πρέπει κάποτε να μελετηθεί όχι μόνον από ιστορικούς, κοινωνιολόγους και πολιτιολόγους, αλλά – λυπάμαι που το λέω – και από ψυχιάτρους. Δεκάδες προσωπικότητες στήριζαν τον παραλογισμό της αθηναϊκής πλευράς. Εγώ διάβαζα τις δηλώσεις της ολοφυρομένης διευθύντριας του Μουσείου, η οποία «δεν ήθελε να αποχωριστεί τα παιδιά της» και τραβούσα τα μαλλιά μου. Εντέλει, επήλθε συμβιβασμός. Η Αθήνα θα κρατούσε ένα μέρος και θα επέστρεφε τα υπόλοιπα (περίπου το ¼). Έτσι, για όποιον θυμάται τι έγινε το 1994, η πρώτη έκθεση με την οποία εγκαινιάστηκε η πρώτη αίθουσα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, ονομάστηκε «Το ταξίδι της επιστροφής». Τα εκθέματα ήταν τα έργα που είχαν επιστρέψει από την Αθήνα. Ορισμένα μάλιστα από αυτά, καθαρίστηκαν και αποκαταστάθηκαν στα εργαστήρια του νέου Μουσείου, μελετήθηκαν και παρουσιάστηκαν στο κοινό για πρώτη φορά. Η Αθήνα τα κρατούσε στα σκοτεινά υπόγεια οκτώ δεκαετίες.

Έκτοτε, η πρόοδος είναι εντυπωσιακή. Αλλά εμείς, η ελληνική κοινωνία, εξακολουθούμε να βρισκόμαστε σε σύγχυση. Τα ιδεολογήματα και οι ιδεοληψίες πάνω στις οποίες θεμελιώθηκαν το ελλαδικό κράτος και ο ελλαδισμός, μας κατατρέχουν ακόμα.

Ας βουτήξουμε, λοιπόν, στα θεμέλια για να δούμε επί τροχάδην τα συστατικά στοιχεία αυτού του ελλαδισμού που απέβαλε το Βυζάντιο από τις δέλτους της ελληνικής ιστορίας και της συνείδησής μας. Κράτησα την αρχή για το τέλος, γιατί πιστεύω ότι ακόμα εκεί βρισκόμαστε –παρά τις εξελίξεις.

Το 1837 στην Ακρόπολη έγινε η ιδρυτική συνεδρία της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Πρώτος πρόεδρος ο Φαναριώτης λόγιος Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ο οποίος ήτανε και υπουργός Παιδείας του Οθωνικού Βασιλείου. «Επιτέλους» βροντοφώναξε ο Νερουλός. «Η Ελλάς, που εσκλαβώθη το 146 π.Χ. είναι και πάλι ελεύθερη». Μα τι είχε γίνει το **146 π.Χ.**; Οι Ρωμαίοι ισοπέδωσαν την Κόρινθο και ολοκλήρωσαν την κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας (Στερεάς και Πελοποννήσου). Γεωγραφικά, δηλαδή, η κατάκτηση του 146 συμπίπτει με την εδαφική επικράτεια του νεοσύστατου Οθωνικού Βασιλείου.

Σημειώνω, για να μην ξεχνιόμαστε, ότι η έκταση εκείνου του κράτους ήταν 47.516 τετρ. χλμ. Από αυτά, πάνω από 12.000 τετρ. χλμ ανήκαν σε μοναστήρια και εκκλησίες (δηλαδή το ¼ της γης). Το σύνολο των κατοίκων ήταν 719.000. Οι 575.000 ζούσαν στην ύπαιθρο και οι 144.000 σε αστικά κέντρα. Δηλαδή σε κωμοπόλεις, γιατί πόλεις δεν υπήρχαν. Δεν υπήρχαν ούτε λιμάνια, ούτε βιοτεχνικά κέντρα (εκτός από κάποια υποτυπώδη), ούτε χερσαίοι δρόμοι και συγκοινωνιακό δίκτυο, ούτε πεδιάδες (η Κωπαΐδα αποξηράνθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα). Δεν υπήρχε ούτε ενδοχώρα –αυτή η άπλα της Βαλκανικής, της Μαύρης Θάλασσας και της Δυτικής Ασίας που εκτόξευε την ελληνική παρουσία και δραστηριότητα μέχρι τις άκρες της καθ’ ημάς οικουμένης επί χιλιετίες (δηλαδή από την εποχή του Φιλίππου και του Μεγαλέξανδρου έως τη διάλυση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο). Στην Παλαιά Ελλάδα δεν υπήρχε ούτε ενδοχώρα ούτε καν η συνείδηση της ενδοχώρας. Η Στερέα, η Πελοπόννησος και οι Κυκλάδες ήταν το φτωχότερο και πιο απομονωμένο κομμάτι του ελληνικού κόσμου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (για αυτό και πάρα πολύς κόσμος έφυγε από το Βασίλειο των Ελλήνων και πήγε στα οθωμανικά εδάφη, για να φτιάξει εκεί το βίος του). Αυτή ήταν η «Ελλάς» του Νερουλού.

Και, δυστυχώς, όχι μόνον του Νερουλού. Οποιοδήποτε βιβλίο της επίσημης ελληνικής ιστοριογραφίας κι αν ανοίξετε –και, βεβαίως, τα σχολικά, ακόμα και του 2010 (γιατί του 2011 δεν ευτυχίσαμε να τα δούμε μέχρι τώρα)–, θα διαβάσετε ότι «η Ελλάδα κατακτήθηκε το **146 π.Χ.**». Ένας αριθμός-κλειδί. Μία χρονολογία που ξεκλειδώνει τα υπόγεια της κρατικής ιδεολογίας, μέσα στην οποία έχουμε εγκλωβιστεί τα τελευταία 180 χρόνια.

Για να αντιληφθούμε τι σηματοδοτεί αυτός ο αριθμός-κλειδί (το 146), θυμίζω ότι μετά τη μάχη της Πύδνας (κοντά στην Κατερίνη), κατακτήθηκε ολόκληρη η Μακεδονία. Η μοιραία μάχη έγινε το **168 π.Χ.**, δηλαδή 24 χρόνια πριν από την κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας, με άλλα λόγια της Ελλάδος του Όθωνα και του Νερουλού. Έναν χρόνο αργότερα, το 167 π.Χ., οι Ρωμαίοι κατέλαβαν ολόκληρη την Ήπειρο και κατέσκαψαν δεκάδες αρχαίες ηπειρωτικές πόλεις. Άρα: για την επίσημη παιδεία, ακόμα και σήμερα, η Ελλάδα ταυτίζεται με το κρατικό μόρφωμα «Ελλάς» του 1830.

Με αυτό το χτυπητό παράδειγμα (ένα από τα εκατοντάδες που θα μπορούσα να διαλέξω), προσπαθώ να καταδείξω ότι τα ιδεολογήματα που κατασκευάστηκαν τον καιρό που διαμορφωνόταν το Οθωνικό Κράτος, παγιώθηκαν και εξακολουθούν να ισχύουν. Τα εδάφη, που ενσωματώθηκαν αργότερα στην ελληνική επικράτεια, δεν ενσωματώθηκαν ποτέ στην ύλη της επίσημης ελληνικής Ιστορίας –και, κατ’ επέκταση: δεν ενσωματώθηκαν στην κυρίαρχη και εν πολλοίς κατασκευασμένη– συλλογική συνείδηση.

Έτσι: το Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας ονομάζεται ΕΘΝΙΚΟ Αρχαιολογικό (ενώ οι συλλογές του εξακολουθούν μέχρι σήμερα να καλύπτουν μόνον την οθωνική Ελλάδα –με εξαίρεση τα μικρά χάλκινα αγαματίδια από την αρχαία Ήπειρο που δώρισε ο Καραπάνος στο Μουσείο).

Αλλά και το Πανεπιστήμιο της Αθήνας ονομάζεται Εθνικό Καποδιστριακό και η Πινακοθήκη: Εθνική, ενώ η ελληνική Ακαδημία (σε αντίθεση με τη γαλλική που ονομάζεται Académie Française) ονομάζεται ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ και δέχεται μόνον προσωπικό-

τητες που έχουν ως διεύθυνση κατοικίας την Αθήνα. Μία τοπικιστική εσωστρέφεια που θα την ζήλευαν ακόμα και οι Αθηναίοι της Κλασικής εποχής.

Είναι, λοιπόν, αδύνατον να μιλήσουμε για ιδεολογικά ζητήματα κοινής συνείδησης – ταυτότητας–, δεσμών με το παρελθόν και σχέσεων με την κληρονομιά, αν δεν καταλάβουμε ότι όλα αυτά χτίστηκαν στα θεμέλια του ελλαδικού οικοδομήματος του 1830. Το γαλάζιο και το λευκό της σημαίας του ελληνικού κράτους είναι (κατά σύμπτωση) τα χρώματα και της Βαυαρίας. Γαλάζια και λευκή είναι η σημαία της, όπως και κυανόλευκα είναι τα χρώματα στο σήμα της BMW, της μεγαλύτερης βαυαρικής αυτοκινητοβιομηχανίας. Όταν, λοιπόν, η Ελλάδα απέκτησε Βαυαρό μονάρχη, σκούρυνε το γαλάζιο της ελληνικής σημαίας για να είναι ταυτόσημο με το μπλε της Βαυαρίας.

Στο βαναρέζικο τοπίο, όπου ο Λουδοβίκος αποκαλούσε το Μόναχο «η Αθήνα επί του ποταμού Ίζαρ», δεν χώρεσε ποτέ καμία άλλη Ελλάδα, εκτός από τον Νότο του ελλαδικού κορμού. Κι αυτός, όμως, περιορισμένος χρονικά στην Αρχαϊκή και, κυρίως, την Κλασική εποχή. Έτσι όπως αντιλαμβανόταν την Ελλάδα και ο Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός.

Μπορεί, βέβαια, να σκεφτεί κάποιος ότι ο Νερουλός και οι Νερουλοί του 1830 αναφέρονταν αποκλειστικά στην ελληνική επικράτεια εκείνης της εποχής και ότι δεν τολμούσαν, ή δεν ήθελαν, για πολιτικούς λόγους, να αναφερθούν στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Μία τέτοια ερμηνεία θα ήταν αποδεκτή και καθησυχαστική αν απέδιδε τις απόψεις των ανθρώπων της εξουσίας. Αλλά ας μη γελιόμαστε.

Το 1841, σε άλλη συνεδρία της Αρχαιολογικής Εταιρείας, πάντα στην Ακρόπολη, ο Νερουλός διακηρύσσει ότι «Η Ελλάς νικήθηκε στην Χαιρώνεια από τον Φίλιππο». Αλλά ο Φίλιππος «έπραξεν άλλο, της νίκης εκείνης ολεθριώτερον: εγέννησε τον Αλέξανδρο». Εδώ διαγράφονται σαφέστατα τα πολιτιστικά σύνορα και τα επιλεκτικά ιδεώδη της Ελλάδος: περικλείονται από τα κρατικά σύνορα του 1830.

Περιτό να σας πω την άποψη του για την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και την Βυζαντινή, που την διαδέχεται. Αρκεί να θυμηθούμε ότι η «σκλαβιά» διήρκεσε δύο χιλιάδες χρόνια. Τον καιρό, μάλιστα, που κυριαρχεί το Βυζάντιον στον ανατολικό κόσμο, λέει πάντα ο Νερουλός, «η Ελλάς αποτελεί παραερωμένον μέρος της Αυτοκρατορίας». Αυτό είναι μεν αληθές, αλλά ο Υπουργός της Παιδείας το επισημαίνει και το τονίζει για να δείξει την αθλιότητα του μεσαιωνικού σκοταδισμού. «Η Βυζαντινή Ιστορία είναι αλληλένδετος και μακρότατη σειρά πράξεων μωρών. Σειρά αισχρών βιαιοτήτων τού εις το Βυζάντιον μεταφυτευθέντος Ρωμαϊκού Κράτους. Είναι στηλογραφία επονεϊδής της αισχάτης αθλιότητος και εξουθενώσεως των Ελλήνων».

Αυτές τις απόψεις ούτε οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού δεν τις είχαν διατυπώσει με τέτοια δριμύτητα, τον 18ο αιώνα. Γιατί μπορεί ο πολύς Γίββων (Edward Gibbon) να πίστευε ότι η Βυζαντινή Ιστορία δεν ήταν τίποτα άλλο παρά «ο θρίαμβος της βαρβαρότητας και του Χριστιανισμού», και ο Βολταίρος να διακήρυσσε ότι «το Βυζάντιο είναι μία άνευ αξίας συλλογή από προφητείες και θαύματα», και ο Μοντεσκιέ να διαπίστωνε ότι «πρόκειται για τον τραγικό επίλογο της ακμής της Ρώμης: ένα υφαντό από επαναστάσεις, ανταρσίες και προδοσίες», αλλά όλοι συμφωνούσαν ότι χάρη στο Βυζάντιο διασώθηκε

η αρχαία ελληνική γραμματεία. Ο δικός μας, όμως, υπουργός Παιδείας και πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας ούτε αυτό δεν αναγνώριζε στους «μωρούς» Βυζαντινούς «που είχαν εξαθλιώσει και εξουθενώσει τους Έλληνες».

Η περιχαρακωμένη Ελλάδα, λοιπόν, αποκηρύσσει μετά βδελυγμίας το παρελθόν της.

Οθωμανική, Βυζαντινή και Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία συνιστούν 2.000 χρόνια υποδούλωσης, ενώ ο Φίλιππος, ο Αλέξανδρος και η Ελληνιστική εποχή είναι μία ζοφερή περίοδος για αυτήν την Ελλάδα. Καλά θα κάνουμε να εξοβελίσουμε όλα αυτά από την παιδεία μας, από τα μουσεία μας, από την ζωντανή συλλογική μνήμη κι εντέλει από την συνείδηση της Ρωμιοσύνης. Εξάλλου, οι λέξεις: **Ρωμιοσύνη, Ρωμιός, Γραικός**, που παραπέμπουν στη μακρά περίοδο των δύο χιλιάδων χρόνων της σκλαβιάς απαξιώνονται, εξαφανίζονται από το επίσημο λεξιλόγιο και αντικαθίστανται με το: Έλληνας και Ελληνισμός.

Το Γένος γίνεται Έθνος και η Οθωμανική Ρωμιοσύνη αποκαλείται «υπόδουλος Ελληνισμός».

Οι Ρωμιοί της Κωνσταντινούπολης, ή της Σμύρνης αποκαλούνται «Ομογενείς». Η Αθήνα βαφτίζεται «εθνικό κέντρο» και «μητρόπολη του Ελληνισμού», χαρακτηρισμός που υποκρύπτει το μεγάλο στρατήγημα: την κατασυκοφάντηση και ολοσχερή απαξίωση της Κωνσταντινούπολης. Προσκυνημένοι, Ανατολίτες, Τουρκόσποροι, ελληνική Διασπορά, ή «Ομογενείς» στην καλύτερη περίπτωση, είναι οι Ρωμιοί εκτός Ελλάδος. Και ο πνευματικός τους ηγέτης –και πολιτικός τους εκπρόσωπος–, ο Πατριάρχης, αποκήρυξε την Επανάσταση (η οποία, άκουσον-άκουσον, ξεκίνησε από τον Μοριά). Μας τα είπε και η τηλεόραση του ΣΚΑΪ αυτά, το 2011, με τα ιστορικά ντοκιμαντέρ που τιτλοφορήθηκαν «1821». Εκεί πρωταγωνίστησε η αγροτική Πελοπόννησος, με δευτεραγωνιστή το Μεσολόγγι και «γκεστ σταρ» την Χίο, ενώ ένας μικρός ρόλος δόθηκε και στα Γιάννενα. Ένα σύντομο πέραςμα έκανε και η Σμύρνη (με την ανάγνωση κάποιων αποσπασμάτων από απομνημονεύματα ενός Σμυρνιού), ενώ η απουσία της Κωνσταντινούπολης ήταν εκκωφαντική.

Τα κυρίαρχα ιδεολογήματα του 1830 δεν σκόπευαν απλώς να κατασκευάσουν την ταυτότητα του Ελλαδίτη και να της αποδώσουν την αίγλη της Αθήνας του Περικλή. Στόχος ήταν η πλήρης περιχαράκωση του νεοσύστατου κράτους και η πλήρης αποκοπή του από τον ακμαίο ελληνικό κόσμο. Η Οθωμανική περίοδος ήταν το εύκολο θύμα της ιστορίας. Και μαζί της, οτιδήποτε σχετιζόταν με αυτήν την εποχή. Με το Βυζάντιο όμως τα πράγματα ήταν πολύ πιο ζόρικα, γιατί λειτουργούσε το βίωμα και η μνήμη μίας ελληνικής χριστιανορθόδοξης αυτοκρατορίας. Και η Κ/Πολη, έδρα της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, ήταν πάντα εκεί.

Το κυριότερο βήμα προς την κατεύθυνση της αποτίναξης κάθε δεσμού με την Πόλη και το Φανάρι ήταν η εκκλησιαστική πολιτική που ακολουθήθηκε από την **Αντιβασιλεία** (η οποία βασιλεύε στο όνομα του Όθωνα, ώσπου να ενηλικιωθεί ο νεαρός βασιλιάς). Το πλοίο που μετέφερε τον Όθωνα και τους τρεις Βαυαρούς αντιβασιλείς αγκυροβόλησε στο Ναύπλιο στις 30 Ιανουαρίου του 1833. Σαράντα τέσσερις ημέρες αργότερα, η Αντιβασιλεία ασχολείται με τα Εκκλησιαστικά. Συγκροτείται επιτροπή, υπό την προεδρία του

επί των Εκκλησιαστικών υπουργού Σπ. Τρικούπη, για να εξετάσει την κατάσταση στην Εκκλησία, να επεξεργαστεί τον νέο οργανισμό και να διευθετήσει τα μοναστηριακά πράγματα.

Αυτή η επιτροπή δημιούργησε την Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος και κατέληξε στην αυτοδίκαιη (ipso jure) ανεξαρτησία της. Αυτοκέφαλη και ανεξάρτητη από κάθε άλλη Εκκλησία «καθ' εαυτήν υπάρχουσαν, αφ' εαυτής και δι' εαυτής διοικούμενη, και περί εαυτής φροντίζουσα, πολιτικώς δε υποκείμενη εις την Κοσμικήν αρχήν».

Στις 15 Ιουλίου 1833, συνήλθαν στο Ναύπλιο 22 ιερωμένοι και τρεις λαϊκοί και ανακήρυξαν το ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ υπό τη διοικητική αρχηγία του βασιλέως της Ελλάδος (ο οποίος ήταν Καθολικός, ενώ οι αντιβασιλείς ήταν Καθολικοί και Προτεστάντες).

Με την εσπευσμένη αυτή πράξη δημιουργήθηκε εκκλησιαστικό ζήτημα: «Προέκυψε σχίσμα διαιρούν το έθνος και συντρίβον προαιώνιους δεσμούς, τον σύνδεσμον του παρελθόντος προς το παρόν, και προεκλήθησαν δεινά συζητήσεις και ταραχαί λαβούσαι επικίνδυνους διαστάσεις ...».

«Η Εκκλησίας της Ελλάδος υπήρξε δημιούργημα διοικητικό και οργανωτικό του νεοελληνικού κράτους. Με αυτή την έννοια θα μπορούσε, ως διοικητικό μόρφωμα –και όχι ως πνευματικό καθίδρυμα– να χαρακτηριστεί Εκκλησία κρατική ή εθνική, αφού η οργανωτική της υπόσταση κυοφορήθηκε στους κόλπους του νεοελληνικού κράτους, η εκκλησιαστική δικαιοδοσία συνέπιπτε με εκείνη της εθνικής επικράτειας, ενώ η ίδια εξοπλίστηκε με κρατικά προνόμια, εγκολλώθηκε την εθνική του αποστολή και ενστερνίστηκε την εθνική ιδέα». (Μανιτάκης, *Εκκλησία* (2000) σσ. 23-24)

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ. Η ίδια επιτροπή κατέργησε 378 ανδρώα μοναστήρια (από τα 524 που λειτουργούσαν στην επικράτεια του Βασιλείου) και όλα τα γυναικεία, με εξαίρεση τρία : τη Μονή Καισαριανής (που από ανδρώα έγινε γυναικεία), του Αγίου Νικολάου στη Σαντορίνη και τη Μονή Λουκούς στην Κυνουρία. Έμειναν 83 μονές (άνω των 6 μοναχών) και 63 μονές στη Μάνη (γιατί υπήρχε φόβος εξέγερσης των Μανιατών και δεν τόλμησαν να τις κλείσουν). Σύνολο 146 ανδρικά + 3 γυναικεία (αργότερα επετράπη και η λειτουργία ενός τέταρτου μοναστηριού, στην Τήνο).

Η βίαιη εκτέλεση του νόμου και το γεγονός ότι η δημευμένη μοναστηριακή περιουσία δεν δόθηκε για την αναδιοργάνωση και την εκπαίδευση του κλήρου (ενώ ο νόμος προέβλεπε την ίδρυση εκκλησιαστικού ταμείου από τα εισοδήματα των καταργημένων μονών, αλλά και την ενίσχυση πολλών άλλων εκπαιδευτικών και πολιτιστικών ιδρυμάτων), ξεσήκωσε αντιδράσεις. Η εντονότερη αντίδραση ήρθε από τους οπαδούς του ρωσικού κόμματος (γιατί η Ρωσία δεν ήθελε την ελλαδική αυτονομία). Ο ελλαδικός κλήρος παρέμεινε σε οικτρή κατάσταση και παχυλή απαιδευσία: «η εκ της αγνοίας και αμάθειας ασχημία ην μεγίστη», γράφει ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης στα 1892.

Την ίδια εκείνη εποχή, αρχίζει ο «καθαρισμός» της Ακρόπολης, κατεδαφίζονται οι 92 βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες της Αθήνας, σαρώνονται τα ερειπωμένα αθηναϊκά σπίτια και αρχοντικά, ενώ εισβάλλει ο βουρζουζοειδής νεοκλασικισμός στην αρχιτεκτονική –που, εκτός των άλλων, θίγει ανεπανόρθωτα την πατροπαράδοτη οικογενειακή ζωή, η οποία είχε ως κέντρο της το αίθριο (βασικό στοιχείο του οίκου από τα πανάρχαια χρόνια). Το 1837, ιδρύεται και το Οθωνικό Πανεπιστήμιο (μετέπειτα Εθνικό Καποδιστριακό). Όλα τα φιλολογικά βιβλία, ακόμα και οι ελληνικές γραμματικές, μεταφράζονται από τα γερμανικά.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι πώς έγιναν όλα αυτά δεκτά από τον ελληνικό λαό. Και, κυρίως, το εκκλησιαστικό **σχίσμα**. Οι εξηγήσεις είναι παρά πολλές και προκύπτουν από διάφορες αιτίες. Η μεν ύπαιθρος ήταν εντελώς εξουθενωμένη από τον Αγώνα, είχε χάσει την τοπική της οργάνωση (μετά την κατάργηση των κοινοτήτων και την αντικατάσταση των δημογεροντιών από κρατικούς υπαλλήλους και διορισμένους δημάρχους) και ήταν εντελώς απομονωμένη από το κέντρο –λόγω της έλλειψης δρόμων. Επιπλέον, επειδή η Αντιβασιλεία φοβόταν τους μοναχούς ως υποκινητές τοπικών εξεγέρσεων (ήταν ρωσόφιλοι οι περισσότεροι), είχε απαγορεύσει τις ελεύθερες μετακινήσεις τους και τους περιόρισε με κάθε τρόπο. Αλλά και η αγροτιά πίστευε ότι ίσως να αποκτούσε ένα τμήμα της μοναστηριακής περιουσίας. Για το σχίσμα δεν κατάλαβε και πολλά πράγματα. Οι ειδήσεις έφταναν φιλτραρισμένες και πάντα μέσω άμβωνος. Εξάλλου, η ύπαιθρος είχε ξαναπέσει στα χέρια των γαιοκτημόνων.

Η Αθήνα δεν αντέδρασε για εντελώς διαφορετικούς λόγους. Πρώτα από όλα, όταν λέμε τώρα πια Αθήνα, δεν εννοούμε την οθωμανική πολιτεία, που είχε να επιδείξει αξιοθαύμαστη κοινωνική και πολιτιστική οργάνωση, αλλά την πολυσυλλεκτική πρωτεύουσα αυτού του αλλοπρόσαλλου και χαοτικού κρατιδίου. Τα νεόδμητα σπίτια αυξάνονταν κατά χιλιάδες, δίχως ρυμοτομικό και χωρίς κανέναν κανονισμό. Οι νεοφερμένοι ήταν δύο κατηγοριών: οι Ελλαδίτες (που ονομάστηκαν «**αυτόχθονες**») και οι ξένοι, δηλαδή Έλληνες από άλλα μέρη, πχ από την Θεσσαλία ή την Κρήτη και την Χίο (που ονομάστηκαν «**ετερόχθονες**»).

Πολύ σύντομα, τα συμφέροντα των ετεροχθόνων και των αυτοχθόνων συγκρούστηκαν, γιατί οι ετερόχθονες (Φαναριώτες ως επί το πλείστον, από την Πόλη ή τις παραδουνάβιες Ηγεμονίες) ήταν μορφωμένοι και πολύγλωσσοι, διέθεταν διοικητικές γνώσεις και ευρωπαϊκές εμπειρίες. Αυτοί είχαν καταλάβει τις σημαντικότερες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό, παραγκωνίζοντας τους αυτόχθονες. Είχαν πλουτίσει, είχαν αποκτήσει γη, είχαν προνόμια, ανήκαν στους αυλικούς κύκλους. Η ιδεολογία του εθνικού κράτους και της αποκοπής από την Πόλη (κατά συνέπεια και από ό,τι αντιπροσώπευε η Πόλη), δηλαδή τα ιδεολογήματα που προωθούσε ο Νερουλός και πολλοί άλλοι για αυτή τη μοναδικότητα και την καθαρότητα της μικρής Ελλάδος, ταίριαζαν απόλυτα με τα αισθήματά τους. Ένα εθνικό κράτος και μία εθνική Εκκλησία αφορούσαν αποκλειστικά τους αυτόχθονες. «Μόνον οι άνθρωποι του τόπου να κυβερνώσι τον τόπο». Αυτό ήθελαν. Και για να το πετύχουν, έπρεπε να ξεχωρίσουν από τους ετερόχθονες. Ούτε η Οθωμανική Αυτοκρατορία ούτε η Βυζαντινή ή η Ρωμαϊκή, αλλά ούτε η εν γένει ελληνική αρχαιότητα μπορούσε να χωρέσει σε αυτό το ιδεατό σχήμα. Ναι. Χρειαζόμαστε την επιλεκτική αρχαιότητα, για να νομιμο-

ποιήσουμε τον αυτοχθονισμό. Αθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος, Θήβα. Ό,τι μας διδάσκουν μέχρι σήμερα τα σχολικά βιβλία. Το περιούσιον ελληνικό έθνος εδώ είχε το κέντρο του. Και εδώ θα ξαναγεννιόταν το νέο εθνικό κέντρο. Η άγνοια της Ιστορίας, μαζί με την παντελή άγνοια της Γεωγραφίας, ευνοούσαν τον αυτοχθονισμό και την ομφαλοσκοπήση.

Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 έθεσε τέρμα στη δεκαετή περίοδο της απόλυτης μοναρχίας και άνοιξε την εποχή της συνταγματικής μοναρχίας. Στις 14/1/1844, ο Ιωάννης Κωλέττης (του γαλλικού κόμματος) μίλησε στην Εθνοσυνέλευση για το ζήτημα των αυτοχθόνων - ετεροχθόνων και έκανε λόγο για τη Μεγάλη Ιδέα. Ήταν ο πρώτος πολιτικός που υποστήριξε την ενότητα του Ελληνισμού και μίλησε για τον **αλύτρωτο** Ελληνισμό, τον οποίο η Ελλάδα είχε υποχρέωση να απελευθερώσει. Τον Ιανουάριο του 1844, άρχισε η συζήτηση για το άρθρο περί ιθαγένειας. Τελικά, και μετά από απίστευτες συζητήσεις που θα άξιζε να διαβάσει κανείς, επήλθε κάποιος συμβιβασμός ανάμεσα σε σκληροπυρηνικούς και μετριοπαθείς. Κι έτσι, δεν διώχθηκαν όλοι οι ξένοι.

Στις 18 Μαρτίου 1844 ψηφίστηκε ο Εκλογικός Νόμος από την Εθνοσυνέλευση. Είχε ως βάση το γαλλικό Σύνταγμα του 1830 και το βελγικό του 1831. Πρώτος εκλεγμένος πρωθυπουργός του ελληνικού κράτους: ο Ιωάννης Κωλέττης, 6/8/1844.

Η περίφημη **Μεγάλη Ιδέα**, ένα ιδεολόγημα που κόστισε πολύ ακριβά στη μικρή Ελλάδα, αλλά, ταυτόχρονα, διέλυσε την οθωμανική Ρωμιοσύνη, ήταν μία πανάκεια που λειτούργησε εν πολλοίς για να καλύψει τον Αυτοχθονισμό. Μόνον οι αυτόχθονες (γεννημένοι στον γεωγραφικό χώρο που συμπίπτει με την περιχαρακωμένη έκταση του Οθωμανικού Βασιλείου) είχαν δικαιώματα στο κράτος, πχ μπορούσαν να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι. Θεσσαλοί, Κρήτες, Μακεδόνες, Ηπειρώτες, Θρακιώτες, Μικρασιάτες, Επτανήσιοι, Κύπριοι, Πόντιοι, Κωνσταντινουπολίτες, Δωδεκανήσιοι, Χιώτες κι άλλοι Αιγαιοπελαγίτες και, βεβαίως, οι Έλληνες της Διασποράς (Βόρεια Βαλκάνια, Ρωσία, παραδουνάβιες Ηγεμονίες, Κεντρική Ευρώπη κλπ) όλοι λογίζονταν ετερόχθονες (κατ' ουσία ξένοι). Έτσι τους αντιμετώπισε και η Παλαιά Ελλάδα ακόμα κι όταν οι διάφορες περιοχές εντάχθηκαν σταδιακά στο Ελληνικό Κράτος.

Ο αυτοχθονισμός και η εκκλησιαστική αυτοκεφαλία ήταν οι πιο ακραίες και ολέθριες πράξεις του ελλαδισμού.

Ο άκρατος εθνοκεντρισμός διέρρηξε κάθε σχέση με τη Ρωμιοσύνη και το γένος των Ορθοδόξων, τη συνέχεια του χώρου και του χρόνου, την έννοια του οικουμενισμού, οτιδήποτε είχε σχέση με τη βιωμένη συλλογική μνήμη και το παρελθόν. Στην θέση τους μπήκαν νέες κατασκευασμένες ιδέες, μία σειρά από τερατογεννήσεις, αλυσιδωτές διαστρεβλώσεις και μία παραποιημένη ιστορική σχέση με την εξιδανικευμένη κλασική αρχαιότητα.

Οι όποιες διαφοροποιήσεις καταγράφονται στα επόμενα χρόνια, η ρητορική υιοθέτηση του βυζαντινού παρελθόντος (και η αυτόκλητη εμφιλοχώρηση της Εκκλησίας στα βυζαντινά θέματα) δεν ανατρέπουν ουσιαστικά τα κυρίαρχα ιδεολογήματα, την επιφυλακτικότητα, τη δυσπιστία, την αμηχανία.

Προσθέτω εδώ μια πινελιά, που αφορά στην αντικατάσταση ή στην προσαρμογή της **εκκλησιαστικής μουσικής**, θέμα το οποίο απασχόλησε επί μακρόν τους οπαδούς του ευρωπαϊκού και του αρχαιοελληνικού ιδεώδους. Το πρόβλημα ήταν ότι ανήκε στην ανατολίτικη παράδοση και «συγγένευε σε βαθμό σκανδαλιστικό με το τουρκικό και το αραβικό μέλος», όπως γράφει ο σπουδαίος θεατρολόγος Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Κωμειδύλλιο*, Α' (1981) σ. 156.

Νομίζω ότι θα καταλάβει πάρα πολλά όποιος διαβάσει τις απόψεις που δημοσιεύονταν επί χρόνια, υποστηρίζοντας με απίστευτα επιχειρήματα τις δύο επικρατέστερες τάσεις.

Η μία τάση υιοθετούσε τον μερικό εξευρωπαϊσμό, με την εισαγωγή της τετραφωνίας στον χώρο των ψαλτών (όπως είχε γίνει στην εκκλησία των Ανακτόρων, το 1870).

Η άλλη προωθούσε την απόξεση των επάλληλων στρωμάτων βαρβαρικού ρύπου, για να αποκατασταθεί στην αυθεντική της μορφή η βυζαντινή παράδοση, που, σύμφωνα και με τη θεωρία του Παπαρρηγόπουλου, ήταν ο άμεσος κληρονόμος της αρχαίας ελληνικής. Και οι δύο πλευρές συμφωνούσαν ότι έπρεπε ανυπερθέτως να εγκαταλειφθεί το «μίγμα ιουδαϊκής και τουρκικής μουσικής». Είναι περιττό να προσθέσω ότι παρά τις σφοδρές αντιδράσεις της Ελλαδικής Εκκλησίας και την αποδοκιμασία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η **τετραφωνία** εξαπλώθηκε σε διάφορους ναούς της πρωτεύουσας, για να φτάσει λίγο αργότερα και στις τετράφωνες χορωδίες του μητροπολιτικού ναού.

Οι κληρικοί, οι αυτοαποκαλούμενοι «θεματοφύλακες της παράδοσης», είχαν προσχωρήσει και στον μουσικό εκσυγχρονισμό. Η σύγχυση είναι τέλεια και πλήρης. Η χώρα βιώνει έκτοτε το απόλυτο κενό και η ελληνική κοινωνία είναι αναγκασμένη να αποδεχτεί τη *nouvelle cuisine* που του σερβίρει η ηγετική τάξη και η επίσημη παιδεία, που κατασκευάζει ένα νέο ελληνικό έθνος. (Τηρουμένων των αναλογιών, ένα αντίστοιχο δράμα βίωσε και η τουρκική κοινωνία, με την ίδρυση του Τουρκικού Κράτους, το 1923, την πλήρη απαξίωση του οθωμανικού παρελθόντος και την επιστροφή στις ρίζες: τον αρχαίο τουρκικό πολιτισμό της ασιατικής στέπας*.)

[*Απόσπασμα από εισήγηση της Μ. Κ. σε Συμπόσιο με θέμα «Παράδοση και Εκσυγχρονισμός», 22/1/2006.]

Χρωστάμε πολλά στο *Άξιον Εστί* του Οδυσσέα Ελύτη και στην *Ρωμοσύνη* του Μίκη Θεοδωράκη (που ξανάβαλε από το παραπόρτι της μουσικής, την ξεχασμένη λέξη). Χρωστάμε πολλά και στην πρόοδο των βυζαντινών σπουδών, που συντελέστηκε εκτός Ελλάδος και στην οποία συμμετείχαν διαπρεπείς Έλληνες βυζαντινολόγοι. Παρόλα αυτά, το Βυζάντιο εξακολουθεί να παραμένει άγνωστο και παρεξηγημένο. Εξακολουθεί να είναι το πιο αντιπαθητικό μάθημα Ιστορίας στα σχολεία. Κάθε αρχή της σχολικής χρονιάς, οι καθηγητές βάζουν κλήρο για να δούνε ποιος ατυχής θα πάρει την Δευτέρα Γυμνασίου, για να διδάξει Βυζαντινή Ιστορία*.

Κι όλοι μας παρακολουθήσαμε στις τηλεοπτικές οθόνες το παγωμένο αυτοκρατορικό ζεύγος που αντιπροσώπευσε την Βυζαντινή Χιλιετία στην τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα (το **2004**). Ήταν ένα ανιστόρητο και σύντομο ιντερμέδιο ανάμεσα στην ένδοξη Αρχαιότητα (από τη Μινωική εποχή) και τους παινεμένους κλεφταρματολούς. Ήταν ένα αμήχανο δίλεπτο που αναπαρήγαγε την άποψη των Διαφωτιστών του 18ου αιώνα για αυτό το ακίνητο Βυζάντιο, που διέσωσε μεν την αρχαία γραμματεία, αλλά δεν στάθηκε ικανό να κάνει τίποτα περισσότερο από αυτό. Είτε το θέλουμε είτε όχι, η Ελλάδα του 2004 δεν διέφερε από την Ελλάδα του Όθωνα και του Ιακωβάκη Ρίζου Νερουλού. Και δεν απουσίαζε μόνο το καταφρονεμένο Βυζάντιο. Απουσίαζε εντελώς η διάσταση του οικουμενικού πνεύματος, αυτήν που επέβαλε ο Αλέξανδρος στους τοπικιστές Έλληνες, ανοίγοντας τους ελληνικούς ορίζοντες για τις επόμενες χιλιετίες μέχρι το 1922.

Κι αν αυτά έγιναν το 2004, θέλω να επισημάνω ότι στο νέο **Μουσείο της Ακρόπολης**, που εγκαινιάστηκε τον Ιούνιο του **2009**, ολόκληρη η Βυζαντινή περίοδος των Αθηνών και του Ιερού Βράχου αντιπροσωπεύεται από ... ένα κιονόκρανο. Το χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο αναπτύσσονται τα εκθέματα είναι η επιλεκτική σχέση του Ελλαδισμού με το ιστορικό παρελθόν του, το παρελθόν που εξακολουθεί να αποτελεί το μοναδικό ιστορικό συστατικό της εθνικής μας ταυτότητας. Η «παιδική αρρώστια» του Ελλαδισμού έγινε κληρονομική ασθένεια που στιγμάτισε τους απογόνους έως και σήμερα.

*Να σημειώσω emphaticά ότι μόλις τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να κυκλοφορούν ορισμένες εκδόσεις βυζαντινών έργων για το ευρύ κοινό –ενώ, γενικά, ελάχιστες μεσαιωνικές πηγές είχαν εκδοθεί μέχρι τότε και σχεδόν όλες απευθύνονταν στους επαίοντες: εξαιρέσεις ελάχιστες: Σειρά *Ελληνική Ποίηση* με έναν τόμο για την *Βυζαντινή* και έναν για την ποίηση *Μετά την Άλωση* (εκδόσεις Γαλαξίας), *Πτωχοδρομικά* (εκδόσεις Κείμενα), *Διγενής Ακρίτης* (Ερμής) κλπ. Αλλά μετά το 1980, οι εκδόσεις Χατζηνικολή μάς έδωσαν σε μετάφραση σημαντικές φραγκικές πηγές (μεταξύ των οποίων: *Η Άλωση της Κ/Πολης*), οι εκδόσεις Άγρα κυκλοφόρησαν τον Ψελλό, τον Προκόπιο, την Κομνηνή (στα νεοελληνικά, χωρίς το βυζαντινό πρωτότυπο). Ακολούθησαν οι εκδόσεις Κανάκη, που μέσα σε δύο δεκαετίες εξέδωσαν πάνω από είκοσι βυζαντινές ιστοριογραφίες (με το πρωτότυπο και τη μεταφορά του στα νεοελληνικά). Όλα αυτά από εμπορικούς εκδοτικούς οίκους, με ιδιωτική πρωτοβουλία, με αρκετά μεγάλες οργανωτικές δυσκολίες και με μεγάλο οικονομικό ρίσκο (γιατί πόσοι θα αγοράσουν την *Ιστορία* του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη;). Με άλλα λόγια, οι πηγές μιας χιλιετίας αφέθηκαν στον πατριωτισμό της αγοράς.

Θα κλείσω με τις απόψεις δύο λογίων του 19ου αιώνα, γιατί πιστεύω ότι στην πραγματικότητα δεν έχουμε ξεκολλήσει από εκεί – παρά τα λεγόμενα.

Ο Ποτλής, σοφός καθηγητής του Εκκλησιαστικού Δικαίου, στον εναρκτήριο λόγο του (1859), αφού τονίσει ότι το Βυζάντιο δεν προσέφερε τίποτα στη διεύρυνση του Εκκλησιαστικού Δικαίου, προσθέτει: «Πράγμα απίστευτον, δυστυχώς όμως αληθέστατον, ουδεμία επιστημονική επίδοσις και ενέργεια αναφαίνεται καθ' όλην την μακράν ταύτην περίοδον. Εκτός ολίγων εξαιρέσεων, νους στείρος και άγονος, μάθησις ως επί το πλείστον ατελής, συνήθως δε επιπόλαιος. Επί πάσι δε, έλλειψις κρίσεως, μεθόδου και καλλιτεχνίας, είναι ο εν γένει χαρακτήρ των Βυζαντινών καθ' όλους σχεδόν τους κλάδους της επιστήμης εις ούς επιδόθησαν». [Για αυτό δεν ξέραμε και πώς να τους παρουσιάσουμε στους Ολυμπιακούς του 2004, εννοώ στην τελετή έναρξης.]

Ενώ ο Εμμανουήλ Αντωνιάδης, εκδότης της εφημερίδας *Αθηνά* στολίζει τους Βυζαντινούς (το 1857) με τα εξής λόγια: «Εγώ νομίζω ότι οι άνθρωποι αυτοί ήσαν προωρισμένοι να ευνουχίσουν τον ανθρώπινο νου».

Μαριάννα Κορομηλά, 22/10/2011

Επειδή σήμερα είναι η ημέρα που συμπληρώνονται είκοσι χρόνια πατριαρχίας του Βαρθολομαίου (1991-2011), θα ήθελα να αφιερώσω την αποψινή ομιλία σε αυτή την φωτεινή προσωπικότητα. Διακονεί επάξια το βαρύ φορτίο του μοναδικού θεσμού που μας συνδέει με το κοντινό και το απώτερο παρελθόν, το οθωμανικό και το βυζαντινό.